

МИХАЈЛО КОСТИЋ

ВИТАНОВАЧКА БАЊА

Прилог проучавању нових бања у СР Србији

У Доњогружанском басену и југозападном делу Шумадије, на склопу двогубе Краљевачко-доњогружанске котлине, шире морфотектонске целине великог Чачанско-краљевачког басена, Витановачка Бања је у крајњој југоисточној подгорини Котленика (В. врх 748 м), под његовим гребеном Камиџором.

У селу Витановцу, наблизу месне поште, Бања је у пространој алувијалној равни Слатине, удесно од тока Груже. Лоцирана је у међупростору насипа железнице Крагујевац—Краљево и друма истог правца и асфалтираног пута Витановац—Чукојевац—Трстеник.

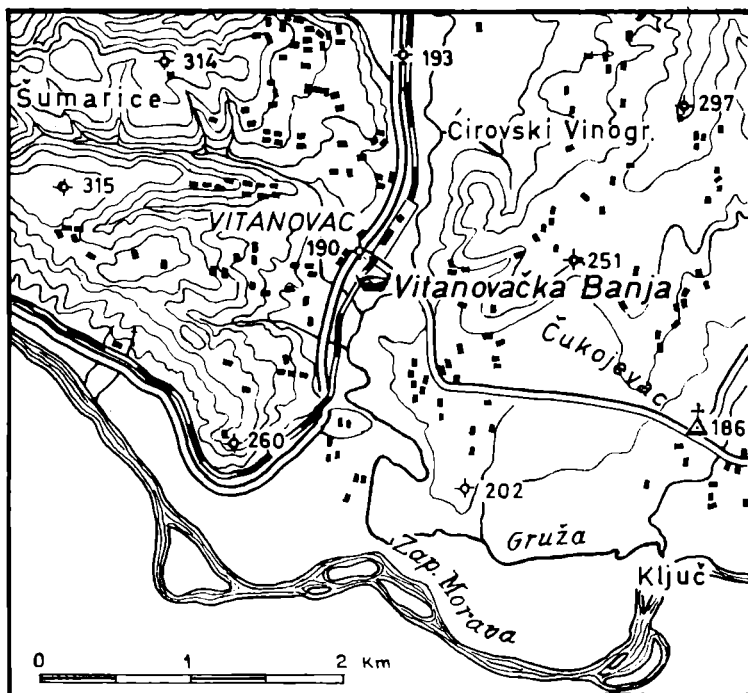
Низијског положаја (око 180 м н. в.) на домаку града Краљева (10 км), са станицом на железници и друмској раскрсници, Витановачка Бања је у фреквентном саобраћају са свим оближњим градским насељима. На међуградској релацији Крагујевац—Краљево, у Бању аутобуси долазе свака два часа.

ПРИРОДНЕ ОСОБЕНОСТИ ТЕРМАЛИЗМА

Улога и утицај геолошке грађе и рељефа. — Геолошку грађу терена на сектору Витановачке Бање чине андезити и дацито-андезитски туфови, терцијарне и квартарне творевине.¹⁾

По *Ј. С. Томићу* (1928) низ купастих брда, која полазе од ушћа Груже у Мораву и пружају се скоро правом линијом до превоја Бумбаревог брда, представљао би попрште једне вулканске акције на Котленику.²⁾ Међу тим брдима, на сектору Витановца, од андезита су састављена Камиџора и Чемерница. У потоку Мујинцу андезити су такође заступљени, али је ова стена руменкасте боје, распаднута. Дацити богати кварцом, на атару Витановца јављају се у поточним долинама Беринца и Мујинца и у потесу Шумарице. То су једноставне масе на месту, делом покривене бречасто-конгломератичним материјалом, кроз који местимично избијају у облику жица.³⁾

Моћност вулканских творевина је врло велика, али није могуће да се тачније одреди, јер им се подлога не види, иако су у њима потоци, врло често, дубоко усекали своја корита.⁴⁾ Формирање овог вулканогеног комплекса вршено је у неколико фаза, почев од горњег олигоцена а завршно највероватније са млађим неогеном.⁵⁾

Положај Витановачке Бање

Језерски седименти су представљени глиновитим песковима, ређе песковитим глинама, гвожђевитим песковима и шљунковима. Ове слатководне наслаге су, са малим прекидима, таложене, почев од првог медитерана све до средњег плеистоцена. Плеистоценски језерски седименти најбоље су откривени на левој обали Западне Мораве, на атару Сирче.⁶⁾ Језерски ниво на Котленику допирао је до знатних висина, а има трагова да је језеро плавило местимично и сам гробен планине.⁷⁾ Језерска фаза се и у Доњогружанској котлини завршила највероватније кад се ниво језера, при општем отицању вода из ових области, спустио до висине 60—70 м изнад данашњег речног нивоа. Слично као код терасних седимената и код алувијалних наноса уочава се, у вертикалним профилима, да се у дну налазе шљункови преко којих леже супескови и суглине.⁸⁾

Витановачка Бања је у *раседној зони* доњогружанске Слатине. Њена минерална вода избија на укрштању гружанске и западно-моравске дислокације и разлома котленичких вулканита и гружанске депресије. *Гружанском дислокацијом* предиспонирана је Гружанска котлина која има скоро меридијански правац пружања, а налази се између Гледићких планина на истоку и Котленика на западу. *Моравском дислокацијом* дуж леве стране Западне Мораве извршено је главно раседање у Краљевачком басену. *Разломи око котленичког вулканита* су млади облици и мање-више настали при крају вулканске активности и после ње. *Разломи унутар гружанске депресије* индицирају на паркетни склоп подручја. Сви су раседи претежно нормални-гравитациони, лонгитудиналног или дијагоналног правца. Целокупна кретања односно спуштања дуж ових разлома у подручју Гружанске и нарочито Моравске депресије износе више стотина метара што је и утврђено бушењима као на левој страни Мораве где ни после 400 метара није набушена подина неогена.⁹⁾

Доњогружанска котлина представља *тектонску потолину*. Формирана је крајем олигоцене и у доњем миоцену.¹⁰⁾ Она је котленичком ртном, пробојничком епигенетском клисуром Туцачки Напер, дугом 8 км и усеченом у виши еруптивни терен од андезита и дацита, спојена са Горњогружанском котлином.¹¹⁾ Сем тектонским и терасним, Доњогружанска котлина на сектору Витановца обликована је и ерозивно-дисекцијским, акумулативно-плавинским и антропогеним облицима рељефа. Међу рецентним облицима најизраженије су котленичке вододерине и јаруге.

Порекло и термални механизам витановачке „ретке воде“. — Лежиште Витановачке терме потиче из дубинских разлома вулканита. По томе и хидро-пнеуматичком механизму, ова „ретка вода“ је и јувенилног порекла.

Падавинске воде, међутим, унеколико се минерализују и у десцендентној циркулацији. То омогућују *растворљивост* неких честица полиминералних стенских маса котленичких еруптива и језерских седимената и њихова *груба (крупна) порозност*. Водопропусност стенских маса које изграђују сабирну област Витановачке терме је знатна, јер се магматске и кластичне творевине одликују и сложеном структуром порозности — и примарном и секундарном. Уз то, неке туфовне стене су како је наглашено распаднуте, док су друге суперпорозне вулканске формације врло сиромашне цементом, поглавито у потесу Камицора и у потоку Беринцу.¹²⁾ Пукотинска порозност преовлађује у андезитима (најчешће до 2% целокупне запремине стенске масе), међузрнска (интергрануларна) у језерским седиментима — глиновитим песковима, песковима и шљунковима (20—30% и више целокупне запремине стенске масе), а сунђераста (спонгијарна) у дацито-андезитским туфовима (50—60% целокупне запремине стенске масе).¹³⁾

Према појавним одликама, Витановачка терма представља врло интересантну појаву. Овај извор избија из зида пропуста железничког насипа, који је спроведен преко „изданка“ стенске масе дацита. Сем овог, на атару Витановца јавља се још један издвојени изданак дацита у потесу Шумарице, као јединствена маса на месту испод избаченог вулканског материјала, а откривена је на путу Крагујевац—Краљево.¹⁴⁾

Овакав тип минералног преливног извора по спољашњим карактеристикама, које су геоморфолошки јасно обликоване, може се назвати *термалним изданачким изворима*. Овакви термални извори су ређа појава. Због тога Витановачка терма, као такав изванредан пример, обogaђује досадашње научно познавање „механизма“ извирања, који ни код обичних млазних извора баш услед сложености и разноврсности извирања изданских вода, »најчешће није довољно познат у конкретним случајевима«.¹⁵

Сл. 1. — Термални „изданачки“ преливни извор „Срдача“ у Витановачкој Бањи. Извор истиче из високог колектора стенске масе дацита у „пропусту“ железничког насипа. Приступ је заштићен жичаном мрежом. Испред каптаже Даница Чурлић, домаћица из Витановца, чијом је иницијативом извориште разгрнуто из камених блокова и бетонски каптирано

Термална вода Витановачке Бање, свакако, потиче из пространијег хидрогеолошког колектора. Према хипсометријском (висинском) положају колектора у рељефу у коме се налази и положају према дну долине Груже, минерална вода се *излива из високог колектора, а јавља се и у ниском колектору*.

Високи колектор функционише као колектор-спроводник, а ниски као резервоар. Пошто површински застор од глина, преко алувијалног колектора, представља изразит повлазни хидрогеолошки изолатор, термална вода избија једино на месту где је тај „покривач“ прокинут изданком еруптива, док се у осталим млазевима разлива у плитку приповршинску фреатску издан. Због тога је обична изданска вода на знатном делу Витановачке Слатине минерализована. Да је фреатска издан Витановачке Слатине минерализована указује и вода са дворишне пумпе Вукмановића, која црпе изданску воду са дубине од 3 м. Удео минералне воде у води са ове пумпе знатно се осећа и по мирису и по укусу. Гасне еманације у води са пумпе, међутим, нису израженије, док је појава клобучања („кључања“) битна одлика термоминералне воде са бањског извора.

Према третираним чињеницама и досадашњем научном искуству на проучавању термалногеографске проблематике, а по класификацији порекла изворских вода и механизма извора Р. Буровића (1963),¹⁶⁾ витановачка „ретка вода” припада класи *гравитационих извора*, подкласи *извора разбијених спроводника*, по врсти је *асцендентна*, подврсти *секундарна*, групи *млача*, а подгрупи *независна*.

Сл. 2. — Чесма са минералном водом у Витановачкој Бањи. Ову чесму, непрекидног истицања на једној лули, подигла је група грађана октобра 1971. године

Ипак, иако ова наша разматрања довољно поткрепљују постављено гледиште о пореклу и термалном механизму,¹⁷⁾ она не искључују детаљна хидрогеолошка истраживања. Међутим, мишљења смо да се накнадни радови, нарочито бушења, не би требало да врше у непосредној близини оваквог термоминералног извора. Јер, како истичу и други аутори, бушења могу пореметити токове подземне циркулације, односно могу довести до мешања ове минералне и хладних десцендентних вода које су стерилне у погледу садржаја лековитих микро-елемената.¹⁸⁾

Хемизам и остала важнија својства минералне воде. — Према обавештењу на терену температура витановачке воде при разгртању изворишта, јуна 1971. год., била је 24°C. По нашем мерењу, 8. VIII 1972. год., температура воде Витановачке Бање и на чесми и у базену износила је 21°C. То би могло значити да се изворска вода, на дужини од 10 метара, приметно расхлађује у цевима каптажног система. Ове цеви укопане су у земљу на дубини 50 до 80 см. Са постојећом температуром, ова термална вода (> 15°C) одговара „млаким термама” (15—20°C), које се класифицирају и као воде „субтермалног” типа.

С обзиром да јој је лежиште у магматитима, витановачка термална вода долази у изразито „меке воде”. Сходно термалном механизму и појавним одликама бактериолошки је незагађена.

Хемијски састав термалне воде Витановачке Бање познат је само из једне анализе. По њој ова вода спада у групу алкалних минералних вода, а садржи и микро-елементе. „Скраћену хемијску анализу”, 1971. године, извршио је Завод за геолошка и геофизичка истраживања у Београду. Из те анализе произилази да су међу катјонима највећи садржаји натријума (Na 317 mg/1, 13,77 mgE/1) а међу анјонима хидрокарбоната (HCO_3 610 mg/1, 10,00 mgE/1) и хлора (Cl 128 mg/1, 3,60 mgE/1). Укупна сума катјона је 325 mg/1, а анјона 758 mg/1 по 14,17 mgE/1).

„Спектро-хемијска анализа”, коју је поменуће године извршила иста установа, показује да су сем макроелемената (Ca 3000 g/t, Mg 900 g/t, Fe 40 g/t, Al 30 g/t) заступљени и микроелементи и то манган (Mn 30 g/t), бакар (Cu 3 g/t), хром (Cr 5 g/t), стронцијум (Sr 500 g/t) и баријум (Ba 25 g/t), а затим литијум (Li 70 g/t) и цезијум (Cs 12 g/t).

Витановачку термоминералну воду карактерише и слободан сумпороводоник (H_2S). По томе она има карактер и *сумпоровите воде*. Присуство сумпорводоника осећа се и у мирису и по укусу.

Ако би „спектро-хемијска анализа” одговарала стварном садржају микро компонената, онда би по садржајима ретких алкалних метала Li , Cs и Sr ова минерална вода далеко превазилазила воду из Горње Трепче (Г. Милановац) која садржи 0,03 gr/t литијума, 0,27 gr/t цезијума и 0,19 gr/t стронцијума. Садржаји Li били би чак већи него у „лековитом блату” Г. Трепче (30—60 gr/t), а стронцијума много већи него у том пелоиду (10—30 g/t).¹⁹⁾ Садржаји стронцијума били би међу највишим у минералним водама и бањама Србије и одговарали би садржајима тог хемијски врло активног микроелемента у водама Врњачке Бање (до 4,6 mg/1).²⁰⁾ Високи садржаји Li , Cs и Sr у витановачкој минералној води потврђивали би да су „главне концентрације” литијума, цезијума и стронцијума у минералним водама Краљевачко-чачанске области у којој се налазе и термалне воде Горње Трепче.²¹⁾

Према генетским карактеристикама литијум, цезијум и стронцијум углавном су јувенилног порекла и генетски су везани за млађи вулканизам. На сличан начин треба протумачити и садржаје баријума. И бакар је производ вулканских акција, док су хром и ванадијум, који се код хидротерми „шумадијског типа” само местимично јавља, вероватно делом регенерисани од стране термалних вода.²²⁾

Са оптималном *издашношћу* од 35 l/min, од чега је проток чешме 7,5 l/min, по класификацији издашности извора *Р. Буровића* (1963), која обухвата 7 група (од < 1 до преко 100.000 l/min), витановачка хидротерма је у трећој групи (10—100 l/min),²³⁾ а по класификацији извора по издашности *М. Јањића* (1958) са око 0,6 l/sek припада мањим изворима веће средње издашности (I_4 од 0,5 до 2,0

lit|sek), односно четвртој од укупно пет група мањих извора.²⁴⁾ Постојећа издашност задовољава потребе за минералном водом са чесме непрекидног отицања и мањег базена са сталним притицањем и отицањем.

ТЕРАПИЈСКА ВРЕДНОСТ ТЕРМОМИНЕРАЛНЕ ВОДЕ

Лечење у Витановачкој Бањи се обавља купањем (балнеотерапија) и пићем минералне воде (кренотерапија), као и облагањем минералним пелоидом (фанготерапија).

Лечење купањем се врши током читаве топлије половине године. У 1972. год. базен, у коме се једновремено могу купати до 20 особа, се користио за лечење купањем и у месецу септембру и то сваког дана од 6 до 18 часова. С обзиром да се у базену минерална вода не догрева, о хладнијем времену односи се болесницима из Крагујевца, Краљева и других оближњих места који се лече купањем у својим кућама. Ради кућног лечења пијењем, минерална вода се у великим количинама односи током читаве године и у многа места удаљенијих крајева. Искључиво у Бањи лечење се обавља облагањем лековитог пелоида — минерализованог и сумпорисаног беличастоплавичастог блата веома распрострањеног на Слатини. При лечењу неких обољења, термални поступак комбинује се са средствима народне медицине. То је, иначе, ретка појава у другим неорганизованим бањама Србије.

Витановачку Бању одржавају супружници Д а н и ц а и Б у д и м и р Ч у р л и ћ. Они су месни бањски стараоци. Даница се стара и о лечењу болесника и њиховој исхрани. Она је добровољни „народни лекар“. Код породице Чурлић налази се и „Књига утисака“. У њој бањски посетиоци уписују обољења од којих су се лечили и постигнути успех лечења. Према досадашњем искуству произилази, да термоминерална вода Витановачке Бање лековито делује на: *кожна и реуматична*, а затим *стомачна, очна и психосоматска обољења*.

Са успехом лече се од кожных обољења и деца од 2—5 година. Ране, каткад и у најтежем стадијуму, зацељују се за 20—50 дана лечења. Радиша Томовић из села Лазца код Краљева, услед пуцања вена, имао је осам великих рана на обе ноге и то неке ране и до 5 см пречника и дубоке до кости. У току лечења од 50 дана потпуно се излечио. Отворене ране („живе ране“) се лече и облагањем купусног листа са танком превлаком чистог ливадског меда. Интересантан је случај излечења и Десанке Милосављевић из села Годачице. Она је боловала од теже кожног болести по читавом лицу, устима, носу (који је делимично нагрижен), врату и грлу и то пуних 43 године. Лечила се безуспешно у више медицинских установа па и на ВМА у Београду. Зречана је по лицу више пута. У Витановачкој Бањи умивањем током четрдесетак дана и стављањем пелоидних облога по лицу излечила се и лице постало сасвим чисто. Бивало је излечења болес-

ника од тежих реуматичних обољења. Александар Милетић, из села Гледића, стар 75. година, био је 13 година непокретан. Потпуним бањским лечењем (пијењем минералне воде, купањем у њој и стављањем пелоидних облога) његово здравствено стање се толико побољшало да је проходао.

Изразита лековитост Витановачке Бање, у недостатку научних медицинских проучавања, може се објаснити понајпре веома активним биохемијским дејством спектра удружених макро и микрокомпонената односно трансуранских ултра елемената.

ОСТАЛЕ ПРИРОДНЕ ОСОБЕНОСТИ

По С. Ивановићу (1966) Краљево припада зони *измењене средњоевропске климе*. Средњогодишња температура ваздуха износи 11°C, просечна јануарска је -0,7°C, а јулска 20,7°C. Најнижа и највиша стварна температура ваздуха износи: 44°C и -25,4°C. Разлике су знатне, што је од значаја за живот биљака и животиња овог подручја. У околини Крајева годишња сунчева инсолација траје од 1700—2000 часова²⁵⁾. Иако су зимске температуре у Западноморавској и Гржанској долини по правилу најниже, а летње највише, варирање температуре у појединим годинама је различито. Тако, „поред изразито хладних дана, могу да се јаве благи зимски дани, када се температура ваздуха попне и до 20°C изнад нуле. Исто тако, поред врло топлих летњих дана јављају се и релативно прохладни дани, када температура ваздуха опадне и до 5°C изнад нуле”²⁶⁾.

Како је познато, *биогеографски положај* Груже је специфичан — чини границу између хумиднијег западног подручја лишћарских листопадних шума и ариднијег источног континенталног подручја лишћарских листопадних шума наше земље. „Источно од долине Груже, побрђем које чини вододелницу сливова Лепенице и Груже, пролази изохијета 700 мм, карактеристична по томе што су источно од ње аридније области са израженим процесима огајњачавања, а западно хумидније области са карактеристичним процесима оподзољавања. Отуда је разумљиво што је река Гружа, од изворишта па до ушћа, узета за границу мезијске и илирске биогеографске зоне”²⁷⁾.

Нерегулисани *ток Груже* има плитко корито, малог пада (у Доњој Гружи 0,66 м/км) те при високом водостају река набуја и готово редовно плави долину равну, каткад три-четири пута годишње. Отуда је дно долине покривено ливадском вегетацијом а само се узвишенији делови користе за аграрну производњу²⁸⁾. И само име реке Груже изведено је од старе српске речи „груже”, што значи плави — потопа.²⁹⁾

Река Гружа пружа „веома повољне услове за развој веома квалитетног спортског риболова”. Ова река је, осим тога, једна од оних које су и туристички пријатне. Рибљи фонд реке Груже на сектору Витановца је разнолик, а од Витановца до ушћа (5 км) има ситнијег

(до 1 кг) сома, мрене величине до 2 кг, шарана, скобаља, гргеча и платике. Аутомобилски пут II реда од Крагујевца за Краљево и железничка пруга крећу се поред саме обале те су и риболовна места приступачна.³⁰⁾

ПОРЕКЛО И ГЕНЕЗА ТЕРМАЛИТЕТА

Ако су „остаци једног римског утврђења” у суседном селу Чукојевцу³¹⁾ заиста антички, Витановачка хидротерма се можда искоришћавала још у то доба и то као заштићен термалитет.

Као „манастирска бања”, по свој прилици, припадала је *ишчезлим средњовековним бањама*. На то указују средњовековни насеобински и имовински односи. Наиме, Витановац, као и Чукојевац, је поуздано средњовековно насеље. У овим насељима постојале су средњовековне цркве, а из Витановца је познато и средњовековно гробље.³²⁾ Како је кроз област Груже „доста насељену крајем XIV и до половине XV века”³³⁾ пролазио један од важнијих средњовековних путева, она је на споју са Краљевачком котлином била заштићена градом Камиџором. Гружански пут је део пута који је од Београда, водио преко Рудника и Борча, ка Жичи, односно Градцу (Чачку), па затим даље на југ, долином Ибра која је такође представљала важну комуникацију, за Пећ и Призрен.³⁴⁾ Средњовековни *град Камиџор*, чији су последњи остаци зидова 1941. године бомбардовањем на брду Блај са неколико директних погодака уништени, имао је већи значај за област Доње Груже те је вероватно функционално био везан и за витановачку терму, јер се налазио на атару Витановца. Тај крај испод брда и данас се зове Камиџара, а место где је био град народ назива Градина.³⁵⁾ Да је ова терма имала улогу „манастирске бање” са основном функцијом култног лечења у метоху, индицира и чињеница, што се у области Груже налази „велики број црквина, без којих је ретко које село. Несумњиво је да су оне из доба раније веће насељености, и то свакако из XIV и XV века”.³⁶⁾ Управо, читав Краљевачки крај је био „метохија” — манастирско имање.³⁷⁾

Стара Бања у Витановцу као и многе друге бање по Србији, запустела је и нестала под турском окупацијом. У поплавним таласима уништила ју је бујична Гружа, што значи да је уништена на исти начин као и толики други ишчезли термалитети Србије, лоцирани покрај речних токова. Она није обнављана не само због хидролошких непогодности, већ и повремених опустошавања Витановца и других гружанских насеља. Јер, после Пожаревачког мира (1718. год.) већи број места у околини Краљева био је расељен, а нека и сасвим напуштена. Витановац, Сирча, Чукојевац и друга били су без и једног становника. Витановац је касније обновљен, али је задуго био незнатно насеље. Према попису, који су обавиле српске црквене власти 1733—35. године, Витановац је имао само 24 домова,³⁸⁾ и цркву посвећену св. Михаилу.³⁹⁾ Међутим, и после мира склопљеног у Београ-

ду 1739. год. насеље је страдало а становништво је поново кренуло у бежанију преко Саве и Дунава.⁴⁰⁾

Како је вода најважнији еколошки чинилац за појаву хидрофилне вегетације, алувијон Витановичке Слатине постао је и задуго остао мочвариште. Мада се у првим деценијама XIX века Витановац развио у веће насеље, коме је припадало и село Чукојевац, термална вода, због неприступачности, није се користила за лечење. Јоаким Вујић (1826) говори о Витановцу као „великом селу”, али истиче од знаменитости само „једну малу, от дрва церкву”, храм пресвете Богородице.⁴¹⁾ Ова црква брвнара, данас на атару Чукојевца, 3 км од желез. станице Витановац, која је подигнута у трећој деценији прошлог века, очувана је у добром стању. Последњи пут је препокривена 1950. године.⁴²⁾

Иако се није веома дуго експлоатисала, Витановачка терма је увек била добро позната овдашњем становништву. По њој је назван Слатина овећи потес на алувијалној равни Груже. Све до 1930. године терма је била на земљишту, у потесима Слатина и Јасењак, обраслом на површини преко 1,5 ха врбацама, шеваром и другом барском вегетацијом. На овом субекуменском земљишту искоришћавао се поглавито шевар, потребан при изради буреда. Да би секли шевар пинтери су, казује се, газили по глибу и до колена.

Ради изградње железничког и друмског насипа, 1930—1931. године, на атару Витановца мелиорисана је алувијална раван. Управа Железничке секције Краљево прокопала је одводни канал у потесу Слатина. Слатинским каналом оцеђена је алувијална раван и омогућена изградња железничког насипа и друма. Међутим, како је и са десне стране данашњег грузанског друма, који је завршен 1931. године, било мочварног земљишта, изграђени су „пропусти” испод насипа. Њима је, каналисаним коритом, регулисано отицање до ушћа у Гружу периодског тока Мујунца. Ипак, бујица Мујинац, за провала облака, и данас плави дно котлине, јер кроз „пропусте” не може отећи сва притицајна вода. За поводња, алувијалну раван, у поменутим потесима, плави и река Гружа, местимиче све до железничког насипа. Но, саму бању, која је изван инундационе равни, ни Мујинац ни Гружа не плаве.

После извршених мелиорација, термална вода се искоришћавала једино за напајање стоке. Она се овом минералном водом увек радо напајала. Овдашње становништво је држало да је вода Слатине „логана”, јер је неугодног укуса („на покварена јаја”). Због „смрдљивог” мириса термална вода је названа *Смрдача*.

Тек у марту 1971. године Смрдаци је обрађена пажња као „бањској води”. Тада је војни лекар, који је боравио на Слатини са војницима на вежби, приметио да се „пуши” и да има карактеристичан мирис сумпорводоника. По томе је закључио да ће то бити „бањска вода”. По овом сазнању воду Смрдаче ради лечења најпре је почела да пије Даница Чурлић, домаћица из Витановца, која је била стомачни болесник. Када се убрзо њено здравствено стање видно побољ-

шало, пићем минералне воде почели су да се лече и бројни други болесници. Пошто су бактериолошка анализа, коју је извршио Хигијенски завод у Краљеву, и хемијске анализе Геозавода из Београда, показале да термална вода није загађена и да је минерална, „бањска вода” у Витановцу убрзо се прочула по својој лековитости.

Већ у мају 1971. године, Витановачком термоминералном водом болесници су се почели лечити и купањем. За провизорни базен ископана је „рупа” у коју се сипала лековита вода. Неки болесници односили су минералну воду у бурадима и лечили се купањем у својим кућама. Лечење у *земљаном базену и бурадима* представљало је *прву фазу термалног развика*. У овој бањи она је била краткотрајна, јер су убрзо предузети радови на каптажи изворишта и изградњи данашњих бањских објеката.

Иницијативу за каптирање термоминералне воде предузела је Д а н и ц а Ч у р л и ћ. Пошто се вода изливала из „пропуста” железничког насипа, она је из лучног каменог зида извадила најближе блокове и разгрнула извор. Раскопавањем омогућено је слободно истицање јачег млаза минералне воде који је бетонски каптиран и цевима спроведен за чесму и базен. Железнички пропуст је поправљен и на њему је постављена заштитна жичана мрежа.

Термални базен Витановачке Бање је изразит пример једноставног, али прилично функционалног народног неимарства. Како овај објекат представља важно обележје данашње *друге фазе* термалног развика, из које ће Витановачка Бања свакако убрзо прерасти у организовано бањско лечилиште, указује се и на саму конструкцију базена. Он је у основи правоугаоног облика, димензија 5 X 2 м. Са три стране ограђен је даскама, а са четврте бетонираним оквирима. Дно базена је бетонско. Термална вода је доведена једном цеву, веће издашности од протока цевне каптаже чесме са минералном водом. Базен је дубок око 30 см. Отицање изнад тог нивоа регулисано је једним гуменим цревом. Притицање термалне воде је приближно отицању. Пражњење базена обавља се једанпут дневно. Чеп за отпуштање воде постављен је на дну базена. Вода из базена отиче јазом у реку Гружу. У базену није дозвољено купање болесника са отвореним ранама. Над базеном је наткрилна барака.

Барака над купатилом, од лесонита прекривена плехом, направљена је добровољним прилозима болесника и материјалом који су поклонили мештани. Сви радови на изградњи Витановачке Бање стајали су само око 180.000 ст. динара. Прилагачи су новац и материјал за изградњу бањских објеката дали као „дар води”. На чесму је урезан натпис: „ 10. X 1971. група грађана”. Бања је подигнута на земљишту које припада југословенским железницама, у граничном потесу општинског земљишта са фискултурним игралиштем.

Према изложеном, Витановачка Бања је нови термалитет. Створена је иницијативом, предузимљивошћу и залагањем болесника из различитих крајева и места наше земље и Витановчана. Она је изванредан пример настанка савремених *народних бања* у Србији.

Мада припада новим „народним бањама“, Витановачка Бања је већ позната по знатном *оствареном промету посетилаца*.

Године 1971. у овој бањи лечило се око 3.000 болесника. Неки од њих лечили су се и у 1972. години. У 1972 год., до месеца августа, кроз Витановачку бању, рачунајући и оне који су долазили да захваћају минералну воду, прошло је најмање 2500 посетилаца. Као и лета 1971. и у августу 1972. године дневно се купало и преко 300 особа, а минерална вода се дневно точила и односила са извора у количини и до 5000 литара и то у разне крајеве и насеља наше земље.

У Витановачкој Бањи у највећем броју лече се болесници из Крагујевца, Краљева и оближњих села, а затим из Ниша, Крушевца, Чачка, Београда и многих других места, између осталог Марибора, Лапова и Владичиног Хана.

Болесници бораве у кућама мештана (у 1971. год. најчешће бесплатно) или под шаторима по сеоским двориштима. Августа 1972. године и на Слатини код Бање било је подигнутих шатора у којима су такође боравили неки болесници лечећи се купањем у термалном базену.

Број посетилаца који током читаве године долазе ради захваћања минералне воде у сталном је порасту. По томе, Витановачка Бања већ се може уврстити у посећеније бање Србије с непрекидним лечењем пићем минералне воде.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У склопу Чачанско-краљевачке балнеотермалне регије, међу неорганизованим бањама Краљевачког мезотермалног подручја, у коме се сем Витановачке веома истичу и Сирчанска и Лопатничка Бања. Витановачка Бања има несумњиво најповољније термалногеографске услове да постане организовано природно лечилиште на минералним изворима.

Приградског, друмског положаја, на важној саобраћајници у насељу средишне функције Доње Груже,* Бања је врло повољног географског положаја. Искусством установљена изванредна лековитост, заснована на знатном садржају и удруженом дејству биохемијски активних макро и микро-елемената с издашношћу термалне воде која незнатно колеба, Витановачка Бања је предодређена за лечење специфичних обољења, за које бројне друге бање Србије нису довољно индициране.

Сходно таквом значењу овог термалитета, предстојећим детаљним хидрогеолошким, балнеохемијским и другим истраживањима

Као сеоска варошица Витановац долази међу центре заједница села који почињу да се формирају у првим деценијама XX столећа, односно у другој фази првог раздобља настајања сеоских варошица у Србији (Б. Р. Симоновић: *Центри заједница села у Србији* — сеоске варошице и сеоске чаршије, Институт за архитектуру и урбанизам Србије — Београд, Београд 1970. стр. 21).

ради проналажења нових количина топле лековите воде и изградње савременог лечилишта, треба прићи са нарочитом обазривошћу и, по нашем мишљењу, бушења не вршити на локацији постојећег извора.

Даља истраживања, на бази савремених научних достигнућа, којима се већ приступа треба што пре реализовати, јер је и у овај бањи знатан промет посетилаца већ изазвао угоститељску делатност. Мештанин Радован Илић подигао је већ већу зграду у којој ће бити ресторан и за бањске посетиоце.

Најзад, посебно се наглашава и термални бифункционалитет. Наиме, Витановачка Бања, сем лечилишне, има и наглашену *термално-култну функцију* те се и по томе разликује од других „ретких вода“ Србије и заузима посебно место у термализму. Њена термално култна функција, заснована на зачуђујућој лечилишној моћи, је у ствари реафирмација средњовековног култног лечења. Према подацима *Б. Чурлића* (1972) термално-култна функција изражена је у свим, у термализму, познатим манифестацијама. Огледа се у бацању новца, остављању делова одеће, кићењу извора и, што је изузетно изненађујуће, паљењу свећа. О томе *Б. Чурлић* пише: „Болесници бацају односно остављају новац у базену и код чесме и то у већини случајева“. Од делова одеће сем конаца и крпица остављају се и марамнице. „Најчешћи је случај а и сада (октобра 1972. год.) се свакодневно понавља да грађани доносе букете цвећа и стављају на чесму“. У погледу паганског приношења жртава „запажено је више пута да су паљене свеће како код извора, тј. чесме тако и у базену“. Коначно, култно умивање и пијење термоминералне воде, као превентивна мера, је распрострањена појава и код сасвим здравих особа.

Размотрене појаве култа термализма су научно довољно познате и аутор их је подробно објаснио у одговарајућој расправи¹³⁾ те се на овом месту тиме нећемо бавити, али наглашавамо да су оне у Краљевачком подручју заступљене у скоро истој мистификацији и у Сирчанској Бањи, а то значи да је култ термализма у прастарим обредима на Краљевачком мезотермалном подручју изражен у високом интензитету, и то не само у СР Србији већ и на територији СФРЈ.

НАПОМЕНЕ

1. Ур. *В. Милоновић* и *В. Ћирић*: *Геолошка карта СР Србије 1 : 200.000, List Zvornik—Titovo Užice* (Београд 1968).

2. *Ј. С. Томић*: *Вулканске пројекције на Котленику* (Геолошки анали Бал. полуострва, Књ. IX део други, Београд 1928) 118.

3. *Ј. С. Томић*: *Котленик*, Петрографско-геолошка студија (Посебна издања СКА, LX, Прир. и мат. списи 13, Београд—Земун 1926) 54—55, 59, 61—62, 90, 93—94, 96—97.

4. *Ј. С. Томић*, Вулканске пројекције на Котленику, с. 114.

5. Колектив аутора: Тумач за основну геолошку карту ФНРЈ, Лист „Краљево” 1 : 100.000 (Завод за геолошка и геофизичка истраживања — Београд, Београд 1963) 9.

6. Исто, с. 9, 136, 138.

7. Ј. С. Томић, Котленик, с. 16, 124.

8. Тумач за геолошку карту листа „Краљево”, с. 138, 140.

9. Уп. Исто, с. 91, 154, 156.

10. Исто, с. 91.

11. Ж. Степановић: Епигеније у сливу Груже (Географски годишњак, Бр. 6, Српско географ. друштво — подружница Крагујевац, Крагујевац 1970) 36.

12. Ј. С. Томић: Вулканске пројекције на Котленику, с. 114.

13. Ур. В. Степановић: *Principi opšte hidrogeologije* (Posebna izdanja Zavoda za geološka i geofizička istraživanja, Knj. II, Beograd 1962) 30—35.

14. Ј. С. Томић: Котленик, с. 61.

15. Уп. В. Степановић: н. д., с. 112.

16. Р. Ђуровић: *Hydrogeološka sistematizacija termo-mineralnih voda* (Vesnik Zavoda za geološka i geofizička istraživanja, Ser. V. Knj. III, Beograd 1963) 41—43.

17. О „механизму извора” вид. В. Степановић, н. д., с. 116 и д.

18. Уп. М. Теофиловић и В. Вујановић: *Садржаји литијума, рубидијума, цезијума, стронцијума и других елемената у околним стенама и хумусу Горње Трепче (Г. Милановац) и њихово порекло* (Записници Српског геолошког друштва за 1968., 1969. и 1970. годину, Београд 1972) 431.

19. М. Теофиловић — В. Вујановић, н. н., с. 427.

20. В. Вујановић, М. Теофиловић и М. Арсенијевић: *Претходна регионална проучавања неких минералних вода и бања у Србији и њихове генетске карактеристике* (Записници Срп. геолог. друштва за 1968., 1969. и 1970. годину) 414.

21. М. Теофиловић-В. Вујановић, н. н., с. 428.

22. В. Вујановић, М. Теофиловић и А. Арсенијевић: *Претходна регионална проучавања . . .*, с. 416, 420.

23. Р. Буровић, н. н., с. 43.

24. М. Јанјић: *Predlog klasifikacije izvora po izdašnosti* (Zbornik radova Rudarsko-geološkog fakulteta, Sv. 6, Beograd 1958) 170.

25. С. Ивановић: *Утицај основних еколошких фактора на састав биоценоза у околини Краљева („Краљево и околина”, НИП „Књижевне новине”, Београд 1966) 88—81.*

26. Р. Буровић: *Богутовачка Бања* (Београд 1972) 25.

27. В. М. Вељковић: *Dolinske livade Gruže* (Glasnik Prirodnjačkog muzeja u Beogradu, Ser. V. Knj. 22, Beograd 1967) 111, 122 i tu cit. liter.

28. Исто, с. 111—112 и ту цит. литер.; С. Ивановић, н. д., с. 78.

29. Р. Буровић, Богутовачка Бања, с. 20.

30. Т. Марковић: *Ribolovne vode Srbije* (Beograd 1962) 198—199.

31. М. и Д. Гарашанин: *Археолошка налазишта у Србији* (Београд 1951) 140.

32. *Археолошки споменици и налазишта у Србији II* (Централна Србија), (САН, Грађа, Књ. X, Археолошки институт, књ. 3, Београд 1956) 64, 108 и 232 на одг. картама.

33. М. Драгић: *Гружа*, Антропогеографска испитивања (Насеља српских земаља, Књ. X, Београд 1921) 187.

34. Археолошки споменици и налазишта у Србији II, с. 109; М. Драгић, *Гружа*, с. 187; Уп. Ј. Милићевић: *Маглич*, Средњовековни град у клисури Ибра (НИП „Књижевне новине”, Београд 1967) 17.

35. Археолошки споменици и налазишта II, с. 90.

36. М. Драгић, *Гружа*, с. 188.

37. С. Бирковић: Краљево и околина у средњем веку („Краљево и околина”, Београд 1966) 109.
38. М. Спасојевић: Нови век („Краљево и околина”) 214, 216.
39. Археолошки споменици и налазишта, II, с. 262.
40. М. Спасојевић, н. н., с. 219.
41. Ј. Вујић: Путешествије по Србији, Књ. I (Београд 1901) 177—178.
42. Археолошки споменици и налазишта II, с. 215.
43. М. Костић: Генетска класификација термалитета Србије I, Функционалитет природних фактора (Гласник Српског географског друштва, Св. LI, Бр. 1, Београд 1971) 25—54.

R é s u m é

MIHAJLO KOSTIC

STATION THERMALE DE VITANOVAČKA BANJA

— Une contribution à l'étude de nouvelles stations balnéaires dans la RS de Serbie —

La station balnéaire de Vitanovačka Banja est située dans la partie sud-ouest de la région de Šumadija, au point de jonction des bassins de Kraljevo et de Donja Gruža. Elle se trouve au pied de la montagne de Kotlenik (sommet de Veliki Vrh 748 m) à l'extrême sud-est, sous la crête de cette montagne, dite Kamidžor. Elle occupe une position dans la plaine (180 m d'altitude), dans la zone de banlieu de Kraljevo (à 10 km de distance de cette ville). Elle possède la gare sur la voie ferrée et une station au carrefour des routes. La source apparaît dans la zone de faille de Slatina dans la région de Donja Gruža. Elle provient des brisures profondes de la vulcanite. Par cette caractéristique, ainsi que par son mécanisme hydro-pneumatique, cette eau minérale est aussi d'origine juvénile. Elle appartient à la classe de sources de gravitation, à la sous-classe de sources à conduites brisées, elle est ascendante par son espèce, secondaire par sa sous-espèce, à jet par le groupe et indépendante par le sous groupe.

Avec une température de 21°C elle correspond aux »thermes tièdes« (15 — 20°C). Elle appartient au groupe des eaux minérales alcalines et contient des microéléments. Les hautes teneurs en Li Cs et Sr indiquent que les principales concentrations du lithium, césium et strontium sur le territoire de la RS de Serbie, se trouvent dans les eaux minérales de la région de Kraljevo et de Čačak.

Avec l'abondance optimum de 35 l/min, elle appartient aux sources de moindre importance à l'abondance moyenne assez considérable. Les expériences faites jusqu'à présent dans le traitement des malades ont montré que cette eau est indiquée pour les maladies de la peau et les rhumatismes, ensuite pour les maladies de l'estomac et les maladies psycho-somatiques.

Au Moyen âge, cette station thermale appartenait aux «bains de monastère». Négligée pendant l'occupation turque et détruite par les inondations de la rivière de Gruža, dans la plaine alluviale de laquelle elle est située, elle fut restaurée en 1971. De tous les objets nécessaires au fonctionnement de la station, outre la fontaine d'où jaillit l'eau minérale, on a construit aussi l'établissement de bains thermal provisoire.

La station balnéaire de Vitanovačka Banja est connue par la caractère bi-fonctionnel des facteurs naturels du thermalisme. Outre la fonction curative, elle a également une fonction thermale — culturelle prononcée. Cette dernière fonction se manifeste par le fait que les visiteurs jettent dans la source les pièces de monnaie, suspendent les pièces de vêtement aux branches des arbres qui l'entourent, parent la source et allument les cierges cultuelles. Le culte du thermalisme dans les anciennes manifestations païennes témoigne d'une haute intensité et c'est par cela que le territoire mésothermal de Kraljevo, qui fait partie de la grande région balnéo-thermale de Čačak et de Kraljevo, est un des mieux connus dans la RS de Serbie et même sur le territoire entier de la RSFY.